

DOBRE PRAKSE ODRŽIVOSTI (IDENTITETA) MANJINSKE ZAJEDNICE: PRIMJER MOLIŠKIH HRVATA

DOI: 10.17234/SEC.32.13
Pregledni rad
Primljeno: 3. 3. 2019.
Prihvaćeno: 28. 3. 2020.

MARTA RAČIĆ

Ulica grada Mainza 23

HR – 10000 Zagreb, Hrvatska

martaracic60@gmail.com

 orcid.org/0000-0002-6253-1654

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR

U radu se problematizira pitanje opstanka zajednice moliških Hrvata na jugu Italije. Od 60-ih godina 20. stoljeća dolazi do iseljavanja stanovnika talijanskog juga zbog ubrzanog procesa industrijalizacije. Veliko iseljavanje započelo je 50-ih godina u Australiju, Sjevernu i Južnu Ameriku, a 60-ih i 70-ih godina nastavilo se u europske zemlje, zajedno s unutarnjim raseljavanjem po Italiji. Mladi odlaze na školovanje u velike gradove, a radno aktivno stanovništvo u potragu za zaposlenjem, napušta se tradicionalan način života u seoskim područjima. U tim procesima raseljavanja i depopulacije biva ugrožen moliškohrvatski dijalekt koji je kao osnovno identitetsko obilježje bio nositelj kulturnih i tradicijskih vrijednosti unutar zajednice. Danas, u uvjetima suvremenog načina života, kad u procesima europskih integracija manjinske kulture i jezici dobivaju posebno značenje i ulogu, nameće se pitanje kako ih održati u uporabi, očuvati i zaštititi.

U radu se na primjeru moliških Hrvata predstavlja kako ova manjinska zajednica održava jezik i kulturu, a time i svoj identitet. Prijedlog je to koji bi se uz određene prilagodbe mogao primijeniti i na druge hrvatske manjinske zajednice u Europi s ciljem očuvanja njihova identiteta.

Ključne riječi: *moliški Hrvati, dobre prakse održivosti jezika, kulture i tradicije, manjinska zajednica, identitet*

UVOD¹

Moliški Hrvati zajednica su koja je priznata kao autohtona hrvatska manjina na području talijanske pokrajine Molise nakon potpisivanja Ugovora o pravima manjina,

¹ Zahvaljujem anonimnim recenzentima i profesoru Emilu Heršaku na preporukama te na iznimnom

5. studenoga 1996. godine, između Republike Hrvatske i Talijanske Republike. To je prvi međunarodni sporazum kojim se priznaje postojanje moliško-hrvatske manjine u Italiji (Piccoli 1996:104). U članku 8 Ugovora stoji:²

“(...) Talijanska Republika obvezuje se osigurati autohtonoj hrvatskoj manjini na području tradicionalne naseljenosti gdje je njena nazočnost utvrđena, očuvanje i slobodno izražavanje njezinoga kulturnog identiteta i nasljeđa, upotrebu materinjeg jezika u privatnom i javnom životu, te osnivanje i održavanje vlastitih kulturnih ustanova i udruga.”

Međutim tada, 1996. godine, u Italiji na državnoj razini još nije postojao odgovarajući zakon o zaštiti manjinskih prava. Talijanski Ustav u članku 6 predviđa zaštitu jezičnih manjina: “Republika štiti jezične manjine prikladnim zakonskim propisima”. Talijanska vlada nije se opredijelila za opće mjere zaštite svih jezičnih manjina nego za poseban tretman pojedinih zajednica koji je reguliran u okviru posebnih zakona. Članku 6 Ustava naknadno je dodan amandman koji glasi: “Dodatnim propisima Republika štiti jezične manjine” (Telišman 1994:151).

Tek je 1999. godine donesen opći talijanski Zakon o zaštiti povijesnih i jezičnih manjina (*Legge 15 dicembre 1999, n. 482. Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*). Taj zakon dodjeljuje status, ali i naziv *povijesne jezične manjine* za one koji žive na teritoriju Italije i govore devet povijesnih manjinskih jezika, među koje je ušao i hrvatski (njemački, francuski, frankoprovansalski, okcitanski, slovenski, albanski, grčki i katalonski). Ovim su zakonom moliški Hrvati priznati kao povijesna jezična manjina te s albanskim, grčkim i katalonskim čine četiri jezika koji su od svojih matičnih zemalja odvojeni morem i predstavljaju enklave koje tvore niz nepovezanih sela ili malih gradova (Muljačić 2007:26).

Pitanje kojim ćemo se u ovom radu baviti upravo je način očuvanja jezika kao najznačajnijega identitetskog obilježja moliških Hrvata te njihove tradicijske kulture. Cilj rada jest istražiti kako je zajednica moliških Hrvata uspjela oživjeti vlastiti identitet i staviti ga u novu, manifestativnu funkciju zajednice. Iz načina rada ove zajednice proizašle su uspješne prakse koje će se u radu promatrati i analizirati s ciljem propitivanja mogu li se primijeniti na održivost ove i sličnih hrvatskih manjinskih zajednica u Europi.

trudu koji je uložio kako bi ovaj rad bio upotpunjen kartama koje doprinose jasnoći i zanimljivosti rukopisa. Zahvalnost izražavam i moliškom Hrvatu, gospodinu Pasqualinu Sabelli, na aktualnim podacima s terena i na sugestijama.

² Ugovor su u Zagrebu potpisali ministri vanjskih poslova Hrvatske, Mato Granić, i Italije, Lamberto Dini. Cjeloviti dokument dostupan je na stranici Ministarstva vanjskih i europskih poslova: <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/bilateralni-odnosi/pregled-bilateralnih-medunarodnih-ugovora/italija,53.html> (pristup 5. 1. 2020.).

U radu je korištena metodologija kvalitativnoga etnografskog istraživanja koja uključuje metode studijskog rada i terenskog istraživanja. Ono je obavljeno u ljetu 2016. godine u selu Mundimitar. Pri terenskom istraživanju korištene su tehnike dubinskoga polustrukturiranog intervjua uz audiosnimanje, sudioničko promatranje, nenametljivo procjenjivanje, neformalne razgovore te vođenje dnevnika i zabilješki, što će u radu biti naznačeno kao izvor podataka (Potkonjak 2014). U isto vrijeme uspostavljeni su kontakti s članovima moliškohrvatske zajednice, tako da su određeni podaci s terena naknadno korišteni za potrebe ovog rada, a dobiveni su izravno od članova zajednice.³

HRVATSKA NASELJA U POKRAJINI MOLISE

Intenzivan proces depopulacije hrvatskih naselja u pokrajini Molise započeo je nakon Drugoga svjetskog rata kao dio općeg procesa raseljavanja talijanskog juga. Podatke o broju stanovnika u tri hrvatska naselja Kruč (tal. Acquaviva Collecroce), Filič (tal. San Felice del Molise)⁴ i Mundimitar (tal. Montemitro) nalazimo u radovima Agostine Piccoli (1993:52–58, 1996:103). Prema podacima iz 1971. godine moliških je Hrvata u tri navedena naselja bilo 2909, da bi godine 1981. broj pao na 2570.⁵

Talijanski državni statistički zavod (ISTAT) raspolaže podacima za 2019. godinu o broju stanovnika u hrvatskim naseljima pokrajine Molise. U Kruču je 625 stanovnika, u Filiču 603, dok ih je u Mundimitru 336.⁶ Ukupan broj moliških Hrvata danas je 1564 osobe u sve tri općine.

Zamjetan pad broja stanovnika u naseljima Kruč, Filič i Mundimitar započeo je početkom 60-ih godina 20. stoljeća zbog ubrzanog procesa industrijalizacije i odlaska stanovnika u veće gradove u potrazi za zaposlenjem. Gospodarske i društvene promjene uvjetovale su u vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata najprije dnevne migracije koje su

³ Osobe koje je autorica kontaktirala jesu Antonio Sammartino i Pasqualino Sabella, i to radi dobivanja podataka o aktivnostima u mjestu Tavela nakon stjecanja statusa povijesne jezične manjine (2017.) te o broju moliških Hrvata koji su zatražili hrvatsko državljanstvo.

⁴ U zajednici moliških Hrvata za mjesto San Felice del Molise uvriježen je dijalektalni naziv Filič, dok ime Stifilič rabe u smislu svetac zaštitnik. Međutim, u literaturi i brojnim napisima o moliškim Hrvatima susrest ćemo i za samo mjesto naziv Stifilić ili Štifilić, što je u svijesti moliških Hrvata pogrešno.

⁵ Podaci o broju stanovnika koje u svom radu Agostina Piccoli iznosi za navedene godine temelje se na statističkim podacima koje čuva Istituto Centrale di Statistica (ISTAT). Ona također navodi da "kada se govori o broju moliških Hrvata, misli se da je to ujedno i podatak o pripadnosti jezičnoj moliškohrvatskoj manjini. Međutim, podaci o tome koliko ljudi i danas svakodnevno govori moliškohrvatskim jezikom nigdje se službeno ne vode" (Piccoli 1993:57).

⁶ Prema: <http://demo.istat.it/pop2019/index.html> (pristup 3. 4. 2020.).

zahvatile sve radno aktivno stanovništvo talijanskog juga, pa tako i sela s hrvatskim stanovništvom. Kasnije je ovo područje bilo zahvaćeno ekonomskim iseljavanjem u druge dijelove Italije, ali i zapadnoeuropske zemlje Njemačku, Švicarsku, Austriju te preko oceana u Ameriku, Kanadu, Brazil i Australiju. Stoga moliški Hrvati imaju svoju dijasporu na gotovo svim kontinentima kamo su iseljavali tijekom 20. stoljeća (Piccoli 1993:53). Danas mladi odlaze na školovanje u gradove gdje ostaju sa svojim novoosnovanim obiteljima zbog boljih uvjeta života, rada i školovanja djece.

Slika 1: Zemljopisni položaj pokrajine Molise u Italiji

(Izvor: Hrvatska revija, vol. 1, 2018,

<http://www.matica.hr/hr/541/hrvatski-feniks-u-juznoj-italiji-27860/> (pristup 15. 4. 2020.))

Uz ova tri mjesta u kojima žive Hrvati, godine 2017. još je jedna općina u pokrajini Molise zatražila i dobila status povijesne jezične manjine. Utvrđeno je postojanje kulturnih i jezičnih karakteristika hrvatskog naroda na području tradicionalne naseljenosti, a riječ je o susjednom mjestu Tavela (tal. Tavenna) koje i Milan Rešetar navodi kao *jedno od sela u kojima su živjeli slavenski doseljenici* (Rešetar 1907:1108). Ova općina danas ima 673 stanovnika, ali demografski podaci o broju Hrvata nisu poznati kao što ne postoji ni

kontinuitet u življenju hrvatskoga jezičnog identiteta koji se može pratiti u ostala tri naselja. Za sada su pokrenute inicijative za određene projekte vezane uz revitalizaciju manjinskog identiteta, ali sve daljnje aktivnosti ovise o spremnosti samih stanovnika. Ovaj status predstavlja samo administrativni preduvjet zbog utvrđene povijesne nazočnosti Hrvata u mjestu Tavela. Stoga ćemo u ovom radu predstaviti održivost hrvatske manjinske zajednice kroz iskustva navedena u tri sela, iako jest činjenica da danas postoje četiri moliškohrvatska naselja. Podatak o Taveli kao četvrtoj hrvatskoj općini u pokrajini Molise priznatoj prema Zakonu 482/1999, govori o svijesti članova manjinske zajednice u toj pokrajini i njihovoj potrebi da ožive zaboravljeni identitet kroz mogućnosti koje im Zakon pruža. U ovom slučaju to je učenje jezika i kulture te izvođenje projekata i istraživanja, ali i mnogobrojne druge aktivnosti koje će ovisiti o interesima unutar zajednice.⁷

Od početka 21. stoljeća sastav stanovništva u jednom od triju hrvatskih naselja, Mundimitru, neznatno se izmijenio. U ovo mjesto doselilo se nekoliko mladih obitelji iz Rumunjske koje su se integrirale u život zajednice i čija su djeca neko vrijeme pohađala nastavu hrvatskog jezika. U blizini se također nalazi *Centro di accoglienza* (Prihvatni centar)⁸ za osobe koje traže međunarodnu zaštitu, a u kojem su zaposleni mladi iz Mundimitra. Oni uspostavljaju kontakte s korisnicima, organiziraju susrete i večeri različitih kulturnih sadržaja.⁹

Suvremeni način života izravno utječe na jezik, odnosno dijalekte i mjesne govore koji su u uporabi sve manje i prijeti im nestajanje. Stoga ćemo u ovom radu, na primjeru praksi moliških Hrvata, istraživati aktivnosti članova zajednice na području jezika i tradicijske kulture s ciljem njezina očuvanja, predstavljanja i prenošenja. Također ćemo istražiti nove aktivnosti koje članovi zajednice razvijaju radi njezina osuvremenjivanja i skretanja pozornosti u javnosti na vlastitu kulturnu baštinu.

⁷ Podatke s terena o Taveli nadopunio je gospodin Pasqualino Sabella. Osnovne administrativne informacije o novom položaju općine Tavela nalaze se na stranicama Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske: <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/1616> (pristup 22. 10. 2019.).

⁸ Godine 2014. 18 općina pokrajine Molise kandidiralo se za otvaranje prihvatnih centara za izbjeglice u kojima lokalna zajednica uz pomoć volontera i humanitarnih udruga kroz različite oblike usavršavanja nastoji osobe izbjegle s ratnih područja, uglavnom afričkih zemalja, pripremiti i uključiti u svijet rada. Za više informacija o vrstama centara prema namjeni, načinu rada, dostupno na: Lenius, <https://www.lenius.it/sistema-di-accoglienza-dei-migranti-in-italia/> (pristup 4. 6. 2019.); Regione Molise, <http://www3.regione.molise.it/flex/cm/pages/ServeBLOB.php/L/IT/IDPagina/10612> (pristup 19. 1. 2019.).

⁹ Prikaz susreta kao što su *Multietnica*, *Večera na-našo*, *Pašta e fagioli*, *Spagheettata* i druge fešte, zapis su s terenskog istraživanja provedenoga u ljetu 2016. na području pokrajine Molise, a za potrebe doktorske disertacije Marte Račić, *Revitalizacija moliškohrvatskoga identiteta*, izrađene pod mentorstvom prof. dr. sc. Jadranke Grbić Jakopović i obranjene 2018. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

JEZIČNI IDENTITET U FUNKCIJI ODRŽIVOSTI HRVATSKIH DIJASPORSKIH ZAJEDNICA U SREDNJOJ I JUGOISTOČNOJ EUROPI

Pitanje održivosti hrvatskih manjinskih zajednica u europskom kontekstu već je dulje vrijeme prisutno kao problemska tema, a dobilo je svoj formalni značaj i predstavljeno je na 24. *forumu hrvatskih manjina* koji je održan u Zagrebu 23. studenoga 2018. godine pod nazivom "Jezična baština hrvatskih autohtonih zajednica srednje i jugoistočne Europe". Sama tema naglasila je važnost ovog pitanja, ali i potrebu za suvremenijim pristupom u njegovu rješavanju. Iz različitih izlaganja jasno je da slične probleme dijele hrvatske manjinske zajednice u Austriji, Češkoj, Mađarskoj, Slovačkoj, Rumunjskoj i Italiji, ali i one u Srbiji, Crnoj Gori i Sloveniji. Sve su to jezično homogene zajednice od kojih su neke nastale migracijama, a druge promjenom

Zemlja	Broj Hrvata prema popisu	Broj Hrvata prema procjenama raznih udruga	Politički status
Austrija	27 000 (2001.) - gradišćanski Hrvati; materinski jezik gradišćanskohrvatski	50 000 ukupno 35 000 u Gradišću 15 000 u Beču	Nacionalna manjina
Mađarska	26 774 (2011.)	50.000 (subetničke skupine: Bunjevci, Šokci, Raci, Dalmatini, gradišćanski, pomurski, podravski i bošnjački Hrvati)	Nacionalna manjina
Italija	1 822 (2011.)	16.000 u pokrajini Friuli-Venezia Giulia	Povijesna jezična manjina (samo moliški Hrvati)
Rumunjska	5 408 (2011.)	6 000	Nacionalna manjina
Češka	1 448 (2011.)	2 000	Nacionalna manjina
Slovačka	1 022 (2011.)	4 000	Nacionalna manjina
Srbija	57 900 (2011.) - najveći broj živi u Vojvodini (Bunjevci i Šokci)		Nacionalna manjina
Crna Gora	6 021 (2002.)	10 000	Nacionalna manjina
Slovenija	35 642 (2002.)	55 000	Bez priznatog statusa nacionalne manjine

Tablica 1. Broj pripadnika hrvatske manjine u zemljama Europe

granica zbog raspada država. Svima je zajednička potreba za pokretanjem novih aktivnosti, uključivanjem u rad što više pojedinaca, ali i institucija kako bi se jezik i kultura manifestirali, prenosili i očuvali.¹⁰

Tablica prikazuje brojčano stanje i politički status hrvatske manjine u zemljama Austriji, Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj, Italiji, Srbiji, Crnoj Gori i Sloveniji, te njihov status u navedenim zemljama.¹¹

Neke su od ovih zajednica stoljećima živjele u ruralnim područjima na tradicionalan način, prenoseći jezik i svoje običaje naslijeđene od predaka. Uz moliške Hrvate koji su živjeli izolirano među talijanskim, tj. romanskim stanovništvom, potrebno je spomenuti još jednu manjinu okruženu romanskim jezikom, a to su Hrvati u Rumunjskoj. Pouzdani povijesni podaci o njihovoj prisutnosti u novoj domovini potječu iz 1626. godine kada su franjevci Bosne srebrene u tom dijelu Banata osnovali pastoralne postaje u više hrvatskih kolonija, među kojima i onu u Karaševu (u Rumunjskoj). Bosanski fratri ovdje su se zadržavali do kraja 17. stoljeća kada nastupa vrijeme šutnje o karaševskim Hrvatima. Sve do 19. stoljeća oni su odolijevali pokušajima nasilnog odnarnodnjavanja i ušli su u 20. stoljeće kao etnički očuvana manjinska zajednica (Krpan 1988:13).

U takvim mikrocjelinama jezik se svakodnevno koristio i prenosio u obitelji, stoga je u ovakvim zajednicama, poput moliškohrvatske ili rumunjsko-hrvatske, mjesni govor izravno ugrožen iseljavanjem njezinih stanovnika. Malobrojne manjinske zajednice nisu mogle stvoriti svoje jezgre u većim gradskim središtima, kao što je to uspjelo gradišćanskim Hrvatima u Beču gdje žive u znatnom broju (ibid.:5) i djeluju kroz Hrvatski centar.¹² Stoga za sve malobrojne hrvatske zajednice napuštanje mjesta tradicionalnog života ujedno predstavlja ubranu asimilaciju i ugrožava opstanak samog jezika kako to objašnjava Vulić:

“Zašto nam je bitan tradicionalni način života u jezičnom kontekstu? Svaka mikrocjelina, svako pojedino naselje živjelo je tradicionalnim načinom

¹⁰ Potpuni pregled radova objavljen je na stranicama Hrvatske matice iseljenika kao izlaganja sa skupa održanoga 23. studenoga 2018. godine: *Jezična baština hrvatskih autohtonih zajednica srednje i jugoistočne Europe*, <https://matis.hr/wp-content/uploads/2018/12/Forum2018l.pdf> (pristup 25. 2. 2019.).

¹¹ Podaci navedeni u tablici preuzeti su s mrežne stranice Središnjega državnoga ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske: <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/1616> (pristup 22. 7. 2019.).

¹² Hrvatski centar u Beču djeluje kao kulturno i jezično središte gradišćanskih Hrvata koji rade ili studiraju u tom gradu, ali i za šire područje cijele Austrije. Uz redovite programe učenja gradišćanskog jezika za djecu i odrasle, održavaju se i tečajevi hrvatskoga književnog jezika. Centar je mjesto književnih, glazbenih, plesnih i ostalih društvenih susreta i događanja, a jezik komunikacije jest gradišćanskohrvatski kao i hrvatski književni jezik. Hrvatski centar, <http://www.hrvatskicentar.at/hr/tecaji.html> (pristup 28. 7. 2019.).

života. Mahom je bilo riječi o poljoprivrednom, ruralnom stanovništvu koje živi u svojim zatvorenim, mikrosvjetovima držeći se na okupu i oni su kao takvi čvrsto čuvali svoje mjesne govore" (Vulić 2018:8).

Ovim pitanjem Vulić definira osnovne uzroke nestajanja mjesnih govora u hrvatskim dijasporskim zajednicama u Europi, jer ako njihova uporaba iščezava iz obitelji, automatski se više ne govori ni na ulici, u trgovini ili crkvi. Što je zajednica brojčano manja, to je i njezin mjesni govor više ugrožen, brže izlazi iz uporabe i dolazi do asimilacije. Druga opasnost mjesnim govorima manjinskih zajednica, prema Vulić, jesu i utjecaji dominantnih, službenih jezika država i većinskog naroda među kojima manjina živi. Kao primjere navodi govore gradišćanskih Hrvata u kojima ima germanizama i hungarizama koji su utjecali na strukturu dijalekta, ovisno o okruženju u kojem manjina živi.¹³

Isti problem susreće se i u zajednici moliških Hrvata čiji se novoštokavski ikavski dijalekt sada razlikuje od ostalih novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj po velikom broju talijanizama, gubitku imenice srednjeg roda i općenito ih je teško ili nemoguće razumjeti bez znanja talijanskog jezika (ibid.:8). Navedeni primjeri dominacije većinskih jezika nad manjinskim hrvatskim dijalektima i utjecaja na njihovu strukturu izraženi su upravo u zemljama čiji se jezici bitno razlikuju i pripadaju drugim jezičnim skupinama (njemački, mađarski, rumunjski, talijanski). Autorica zaključuje da je upravo za takve hrvatske zajednice u Europi i za očuvanje njihovih mjesnih govora neophodna veza s matičnom zemljom. Poznavanje standardnoga hrvatskog jezika potrebno je zbog očuvanja međusobne komunikacije različitih hrvatskim manjinskih zajednica u Europi, ali i komunikacije s matičnom zemljom.

Kod ostalih hrvatskih zajednica u pojedinim europskim državama poput onih u Vojvodini, Crnoj Gori ili Sloveniji, zbog veće fonetske sličnosti s jezicima većinskog naroda, ne postoje takvi jezični utjecaji. Međutim, kako interferencije jezika u dodiru nisu predmetom ovog rada, zadržat ćemo se samo na specifičnostima zajednice moliških Hrvata, njezinu osuvremenjivanju te praksi usvajanja moliškohrvatskog idioma ili govora *na-našo* / *na-našu*.¹⁴ Kako je riječ o štokavsko-ikavskom dijalektu s elementima čakavskog govora, iznijet ćemo neke njegove odrednice kroz koje ćemo uputiti na podrijetlo i povijesni put moliških Hrvata iz njihove pradomovine.

¹³ Godine 2012. objavljena je opsežna jezikoslovna monografija Aleksandre Ščukanec *Njemačko-hrvatski jezični dodiri u Gradišću* koja daje cjelovitu suvremenu sliku gradišćanskohrvatskoga jezičnog blaga s posebnim poglavljem o njemačkim jezičnim elementima u gradišćanskohrvatskom jeziku (Ščukanec 2012).

¹⁴ Mjesni govori moliških Hrvata Kruča, Filiča i Mundimitra međusobno se razlikuju, a sami mještani kažu da govore *naš jezik* koji se u Mundimitru zove govor *na-našo*, dok ga u Kruču nazivaju govor *na-našu*.

PODRIJETLO MOLIŠKIH HRVATA I NEKA OBILJEŽJA NJIHOVA GOVORA

Preseljenje s hrvatskoga etničkog prostora na područje južne Italije, u današnje pokrajine Marche, Abruzzo, Apuliju i Molise (tal. Marche, Abruzzo, Puglia i Molise) odvijalo se različitim intenzitetom u više navrata tijekom 15. i 16. stoljeća, a bilo je uvjetovano ekspanzijom Osmanlija. Po dolasku na talijansku obalu bili su dobro organizirani, osnivali su bratovštine, svoje društvene institucije i gradili su crkve (Grbić 2014:68).

Prve skupine doseljenika koje su Talijani nazivali *Schiavoni*, po dolasku su naseljavali obalni dio (danas okolica gradova Termoli, Lanciano, Vasto), bavili su se uglavnom stočarstvom, a kasnije su im feudalne vlasti dodijelile nenaseljene opustjele kuće i zemlju u unutrašnjosti jer je područje bilo opustošeno zbog kuge. Naselili su petnaestak općina na području između rijeka Trigno i Biferno od kojih su neka Mafalda, Kašteluč (tal. Castelmauro, prije Castelluccio), Stijakov (tal. S. Giacomo degli Schiavoni) kod Termolija, Stiblaž (tal. San Biase, južno od Termolija), Palata (Scotti 1980:17–18). Upravo na crkvenim vratima u mjestu Palata još je 1904. godine Josip Smodlaka (1869. – 1956.) za svoga dolaska u Molise zabilježio natpis na latinskom: “Hoc primum Dalmatiae gentes incolere castrum ac a fundamentis erexere templum anno 1531” (Dalmatinci prvi naseliše ovaj grad i iz temelja sagradiše crkvu godine 1531.). Ovaj je natpis na palatskoj crkvi najvažniji pisani spomenik o dolasku Hrvata na ove strane (Smodlaka 1906:44).

Slika 2: Zemljopisna karta pokrajine Molise s lokalitetima u kojima žive (ili su nekad živjeli) Hrvati i Albanci

(Izvor: Google Maps, <https://www.google.com/maps/search/>

Zemljopisna+karta+pokrajine+Molise/@41.7800844,14.5401717,10z?hl=hr (pristup 15. 4. 2020.))

Od 1500. godine i albansko stanovništvo iseljavalo je u talijanske provincije Marke, Abruzzo, Apuliju i Molise. Na području iznad luke Termoli nalazile su se općine s albanskom većinom (Portocannone, Montecilfone, Campomarin i Ururi), u kojima je stanovništvo, osim albanskog jezika, sačuvalo običaje i narodne pjesme (Scotti 1966:109).

Značajna je i povijesna prisutnost Grka na području južne Italije. Prema tvrdnjama nekih istraživača (Gerhard Rohlfs), oni su prisutni u Italiji još od antičkih vremena i njihova kultura ima velik ugled u Italiji (Heršak 1982:19, 1987:199).

Govor je uvijek bio osnovno distinktivno obilježje ove zajednice prema 'van', stoga je još 1907. godine filolog Milan Rešetar (1860. – 1942.) bio upućen kao izaslanik Bečke kraljevske akademije u južnotalijanske pokrajine kako bi izučavao njihov jezik. Po obavljenom istraživanju objavljen je rad o njihovu podrijetlu, jeziku, narodnim pjesmama i običajima. Djelo pod nazivom *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens* (1911.) predstavlja početak proučavanja do tada malo poznatih *slavenskih* kolonija, kako ih je Rešetar nazvao. U svom je radu utvrdio da su to potomci ikavsko-štokavske skupine, glavno obilježje govora jest uporaba riječi "što", a uz štokavštinu je sačuvan ikavski izgovor, npr. *kolino, divojka, nevista, pivac* i druge riječi. U njihovu govoru sačuvani su i čakavizmi kao *hiža, crikva, teg*, čime je potvrđena pretpostavka da su u svojoj pradomovini živjeli u blizini čakavaca. Kako je dodirno područje štokavskog i čakavskog govora bilo oko rijeke Cetine, sve je upućivalo da im je pradomovina bila u podbiokovlju između rijeka Cetine i Neretve (Rešetar 1911). Kasnijim filološkim istraživanjima utvrđeno je da su se u 15. i 16. stoljeću iz makarsko-biokovskog područja u tri smjera kretale migracije stanovništva pred Osmanlijama, a jedna od njih išla je preko mora u Italiju (Sujoldžić et al. 1987:133). Teza o jeziku i podrijetlu koju je Rešetar postavio 1911. godine potvrđena je i u naknadnim istraživanjima koja su vođena do sredine 20. stoljeća.

Moliški Hrvati kroz pet su stoljeća živjeli svoje tradicionalne vrijednosti čuvajući jezik i običaje, a da je to u određenim povijesnim uvjetima bilo vrlo teško, svjedoči i višekratno mijenjanje naziva sela Filič. Izvorni talijanski naziv prema popisu stanovništva iz 1912. godine bio je San Felice Slavo. U vrijeme fašizma naziv je u talijanskom obliku promijenjen u San Felice del Littorio, a potom u San Felice del Molise (Scotti 1966:108).

Danas moliški Hrvati u Italiji uživaju ugled šire zajednice, što su pokazali rezultati terenskog istraživanja provedenoga 2016. godine u Mundimitru.¹⁵ Metodom polustrukturiranih dubinskih intervjua istraženi su markeri identiteta unutar zajednice (17 intervjua) kao i markeri identiteta kojima ih označavaju nehrvatski pripadnici lokalne i šire zajednice (10 intervjua). Kazivači su uglavnom bili Talijani od kojih petero živi u Mundimitru i četvero ih je u braku s članom moliškohrvatske zajednice. Od ostalih petero kazivača jedan živi u Torinu sa suprugom iz Mundimitra, troje ih živi u obližnjem

¹⁵ Više o rezultatima istraživanja vidi: Račić 2018a:127–154.

gradu Vastu, a jedna osoba jest gradišćanska Hrvatica koja živi u Austriji s mužem moliškim Hrvatom.

Za potrebe istraživanja korištena je i tehnika narativnog intervjua uz neformalne razgovore i nenametljivo procjenjivanje, koje je bilo moguće obaviti tijekom duljega terenskog boravka. Između ostaloga, utvrđeno je da talijanski kazivači doživljavaju pripadnike moliškohrvatske zajednice kao jezično zatvorene, ali u isto vrijeme kao društveno otvorene. Obilježja koja su talijanski ispitanici izdvojili u intervjuima opisuju moliške Hrvate kao ljubazne, vrijedne, srdačne, gostoljubive i otvorene prema onima koji dolaze izvana. Svi ispitanici ističu kod moliških Hrvata sklonost umjetničkom izričaju, pisanju poezije, sudjelovanju u književnim večerima i *feštama* na koje uvijek dolaze i talijanski susjedi (Račić 2018a:152–154).

Određeni broj moliških Hrvata danas ima hrvatsko državljanstvo.¹⁶ Iako objedinjenu brojku nije bilo moguće dobiti od institucija, prema kazivanju Antonija Sammartina koji je od 2004. do 2010. godine obnašao dužnost počasnog konzula Republike Hrvatske u pokrajini Molise, procjenjuje se brojka od 35 do 40 odobrenih zahtjeva za razdoblje do 2010. godine.

PRVA FAZA U PROCESU REVITALIZACIJE ZAJEDNICE MOLIŠKIH HRVATA (od 1967. do početka 80-ih godina 20. stoljeća)

Krajem 60-ih godina 20. stoljeća unutar zajednice moliških Hrvata pokreću se kulturne i društvene aktivnosti koje će biti presudne za daljnji razvoj u to vrijeme još nedovoljno osviještene hrvatske manjine na jugu Italije. U Filiču je 1966. godine pokrenut tečaj hrvatskog jezika, a zagrebačka nakladnička kuća “Mladost” poslala im je kasnije i prvu pošiljku knjiga (Heršak 1982:29) čime je započeo proces obnavljanja jezične baštine. Godine 1967. okuplja se iz Filiča, Kruča i Mundimitra skupina entuzijasta koja pokreće objavljivanje časopisa *Naš jezik / La nostra lingua*, ali i ostale društveno-kulturne aktivnosti čime privlače pozornost talijanske i hrvatske javnosti. Među osnivačima bio je iz Hrvatske i grkokatolički svećenik Božidar Vidov (1913. – 2000.). On je još 50-ih godina za vrijeme studija teologije u Rimu upoznao zajednicu moliških Hrvata, stupio s njima u kontakt i do kraja svoga života ostao jedan od najznačajnijih promotora jezika, tradicije i kulture ove hrvatske manjine. Nakon pokretanja časopisa, bio je član njegova uredništva, a kasnije je u Kanadi od 1968. do 1981. godine objavio jedanaest knjiga

¹⁶ Točan broj moliških Hrvata koji su ostvarili pravo na hrvatsko državljanstvo zatražen je od Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Nakon što su upit prosljedili Hrvatskom veleposlanstvu u Rimu, gdje nisu pronađeni jedinstveni podaci, neslužbenu procjenu dao je gospodin Antonio Sammartino.

i brošura u kojima predstavlja jezik, kulturu i povijest moliških Hrvata. Među njegovim značajnijim djelima nalazi se u dva sveska objavljena *A History of the Croats* (1969.), a nešto kasnije, između 1975. i 1982., objavljeno je i drugo izdanje u tri sveska s naglaskom na jedinstvenim aspektima hrvatske povijesti¹⁷ (Granic 2009).

U zajednici koja je oduvijek bila predmetom zanimanja zbog posebnosti svoje kulture i jezika, kao i zbog toga što je kroz pet stoljeća uspjela sačuvati svoj identitet, ali i integrirati se u talijansko društvo, započeo je proces oživljavanja iznutra. Godine 1967. kada je počeo izlaziti časopis *Naš jezik / La nostra lingua*, osnovano je i istoimeno kulturno društvo iz čijeg Statuta proizlaze jasni ciljevi (Račić 2018a:73):

“Razvijati dobre odnose između sva tri hrvatska sela pokrajine Molise kao i sa svim drugim jezičnim zajednicama u Italiji i inozemstvu; širiti svijest o važnosti hrvatskoga jezika, kulture i umjetnosti putem publikacija, konferencija i izložbi; vrednovati zajedničku jezičnu baštinu sva tri hrvatska sela, poduzimati inicijativu i podupirati kulturne aktivnosti i njihovu razmjenu u sva tri hrvatska sela, poticati suradnju i razmjenu i s drugim manjinskim jezičnim zajednicama u Italiji i inozemstvu”.¹⁸

Iz ovog Statuta proizlazi plan svih budućih kulturnih aktivnosti o kojima će u nastavku biti više riječi, a koje su bile ključne u buđenju svijesti o hrvatskom etničkom podrijetlu i identitetu. Sve što se od 1967. godine u zajednici ostvarilo na području kulture imalo je polazište u jeziku i *jezičnom proizvodu*, odnosno komunikaciji koja je osnova kulture. Talijanski genetičar Cavalli-Sforza, za kojeg je jezik osnova kulture, piše da je komunikacija “temelj kulturne promjene” te da je ključna kao prvi korak da se na cijeli svijet prošire “prijeke potrebne moralne vrijednosti” (Cavalli-Sforza 2008:206–208).

Kod moliških Hrvata pokretanje časopisa i okupljanje značajnih pojedinaca predstavljalo je buđenje etničke svijesti unutar zajednice, tako da su u to vrijeme i talijanski mediji pokazali zanimanje za kulturu i jezik hrvatskih stanovnika pokrajine Molise. Rimske novine *Il Tempo* godine 1969. objavljuju članak o hrvatskoj oazi u pokrajini Molise, vatikanski časopis *Osservatore Romano* također objavljuje osvrt na hrvatska sela, a 1967. redatelj Zagreb filma Bogdan Žižić snimio je dokumentarni film *S one strane mora* (Piccoli 1997:119).

Bio je to početak dugotrajnog procesa revitalizacije kulturnog identiteta, ali i buđenja svijesti o hrvatskom podrijetlu. U Molise su tada odlazili književnici, pjesnici, glazbenici, ali i profesori koji su držali tečajeve hrvatskog jezika, jer su Hrvati pokrajine

¹⁷ Više o životu i radu Božidara Vidova vidi: Granic 2009:263–287.

¹⁸ Separat Statuto, Associazione Culturale “Naš jezik” od 25. veljače 1968., San Felice del Molise (privatno vlasništvo).

Molise tada prvi put nakon pet stoljeća počeli pisati na svom narječju.¹⁹ U časopisu *Naš jezik / La nostra lingua* objavljivali su intelektualci, mladi pjesnici, i on je postao simbol preporoda koji se dogodio u zajednici jer je kroz pisanu riječ dijalekt, kao glavno identitetsko obilježje, dobio svoje zasluženo mjesto (Scotti 1980:75). Časopis je izlazio samo do 1972. godine jer za nastavak nisu pronađena financijska sredstva, a pokušaj da se njegovo objavljivanje pokrene ponovno osamdesetih godina nije urodio plodom, tiskano je samo nekoliko brojeva. Unatoč nastalim poteškoćama, danas smo svjesni da pokretanje ovog časopisa, točnije godina 1967., označava početak buđenja svijesti o etničkoj pripadnosti, o jeziku i priznavanju vlastita hrvatskog podrijetla. Upravo to vrijeme i časopis *Naš jezik / La nostra lingua* iznjedrilo je značajna imena mladih pjesnika koji su tada počeli pisati poeziju na dijalektu.

Analizirajući kontinuitet kulturnih i društvenih aktivnosti u zajednici moliških Hrvata od 1967. godine, možemo sa sigurnošću utvrditi da je razdoblje od osnivanja časopisa *Naš jezik / La nostra lingua* (1967.) do sredine 80-ih godina 20. stoljeća bila prva faza procesa revitalizacije nacionalnog identiteta ove zajednice. Iz svih dotadašnjih aktivnosti moguće je uočiti neke značajne čimbenike koji su pozitivno utjecali na postignuća i danas ih možemo promatrati kao zakonitosti koje ne treba zanemariti. Naprotiv, njihovim sagledavanjem moguće je planirati i usmjeravati rad manjinskih zajednica u kojima se javljaju isti ili slični problemi. Stoga možemo zaključiti da je za održivost manjinske zajednice potrebno postići sljedeće: osviještenost značajnih pojedinaca unutar zajednice i njihovo povezivanje; uspostavljanje kontakata s odabranim institucijama države podrijetla; uspostavljanje suradnje s institucijama zemlje u kojoj zajednica živi.

Postoji još jedan element koji ovdje nije istaknut, a to je djelovanje i utjecaj Crkve u svakoj hrvatskoj iseljeničkoj zajednici. Iako moliški Hrvati imaju svetkovine poput *Sv. Luce* ili *fešta do Kapele* kojima se kroz vjerske obrede njeguje kolektivno sjećanje na prelazak mora i dolazak u novu domovinu, u ovoj zajednici Crkva nije imala ulogu čuvara jezičnog identiteta. Bogoslužje je, nakon što je ukinuta latinska liturgija, uvijek bilo na talijanskom jeziku. Uloga Crkve za zajednicu moliških Hrvata kroz povijest bila je snažnija u održavanju tradicije i običaja uvijek vezanih uz obrede i crkvene svečanosti, a koje su zajednicu držale na okupu. Tomu u prilog govore i četiri posjete Kruču, od 1968. do 1981. godine, koje je ostvario hrvatski kardinal Franjo Šeper (1905. – 1981.). Njegove posjete u to vrijeme značile su tradicionalnu povezanost Katoličke Crkve u Hrvatskoj s vjerskim poglavarima Rima, odnosno Vatikana. Nakon posljednje posjete 1981. godine

¹⁹ Buđenje nacionalne svijesti u zajednici moliških Hrvata vezano je uz politička zbivanja u tadašnjoj Jugoslaviji. Zahvaljujući hrvatskom proljeću i razumijevanju ondašnjega političkog vodstva, ali i financijskoj potpori nekih tvrtki poput koprivničke "Podravke", organizirani su tečajevi hrvatskog jezika te posjete hrvatskih književnika i pjesnika poput Joje Ricova. O tom razdoblju kao početku veza između moliških Hrvata i njihove pradomovine pisao je književnik Đuro Vidmarović.

u Kruč je upućen svećenik, franjevac Petar Milanović i dvije časne sestre za rad u sve tri moliškohrvatske župe.²⁰

Nakon ovih posjeta, Molise je 2008. godine posjetio i kardinal Josip Bozanić, a od 2009. godine i drugi politički predstavnici Republike Hrvatske.

DRUGA FAZA U PROCESU REVITALIZACIJE ZAJEDNICE MOLIŠKIH HRVATA (od sredine 80-ih do 1998.)

Početakom 80-ih godina u zajednici koja je već duboko zahvaćena revitalizacijskim procesima ne događaju se značajnije aktivnosti. Časopis *Naš jezik / La nostra lingua* više ne izlazi, a jedan od glavnih pokretača i članova uredništva časopisa Božidar Vidov premješten je u Kanadu gdje nastavlja rad za zajednicu, tako da 1981. godine objavljuje prvu zbirku poezije moliških Hrvata pod nazivom *Poezije na našu*. Iako vlada prividno "zatišje", odvijaju se određene aktivnosti kao rezultat oživjele zajednice i probuđene svijesti o vlastitu podrijetlu. Započeli su procesi revitalizacije koji se više nisu mogli zaustaviti jer su zahvatili ključnu populaciju, a to su mladi.

Početakom 80-ih godina 20. stoljeća nekoliko je studenata iz Molisea studiralo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bili su to stipendisti Republičkog zavoda za znanstveno-tehničku suradnju Socijalističke Republike Hrvatske. Ako su stipendisti studirali nacionalnu grupu predmeta, kao na primjer jugoslavenske jezike i književnost, povijest ili geografiju, onda ih je financirala SR Hrvatska, a stipendije im je dodjeljivala tadašnja Matica iseljenika Hrvatske.²¹

Za mnoge promjene koje su nakon toga uslijedile bila je presudna uloga obrazovana pojedinca iz zajednice. U to vrijeme (1982.) iz Mundimitra na Filozofski fakultet u Zagreb dolazi studirati Agostina Piccoli.²² Zanimanje za kulturu i jezik pradomovine izravan je rezultat započelih procesa unutar zajednice još krajem 60-ih godina. Prema kazivanjima njezina supruga Antonija Sammartina, moguće je da su određeni nagovori za studij hrvatskog jezika došli od pojedinaca iz Kruča koji su nekoć bili okupljeni oko časopisa *Naš jezik / La nostra vita*. Dolazak u Zagreb bez znanja jezika i ikakvih poznanstava, za

²⁰ Podaci dostupni na: https://www.mundimitar.it/glas_koncila/glaskoncila_14_02_2010.html (pristup 15. 8. 2019.).

²¹ Podaci o stipendiranju stranih studenata u to vrijeme dobiveni su u razgovoru s gospođom Vesnom Kukavicom, rukovoditeljicom Odjela za nakladništvo u Hrvatskoj matici iseljenika.

²² Agostina Piccoli rođena je u Mundimitru 1962. godine gdje je završila osnovnu školu. Srednju školu pohađala je u obližnjem Vastu, nakon čega se uputila na studij u Zagreb. Godinu dana provela je na Croaticumu učeći hrvatski jezik, a potom je upisala studij jugoslavenskih jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

ovu mladu studenticu predstavljao je određenu avanturu u koju se ona upustila, a nakon koje je, zbog znanja koja je tijekom studija stekla, postala glavna promicateljica jezika, tradicije i kulture ove manjinske zajednice (Račić 2018a).

Po povratku sa studija iz Zagreba Agostina Piccoli pokrenula je nastavu hrvatskog jezika u sva tri mjesta. Kao specifičnost njezina nastavnog rada izdvaja se mogućnost usporednog poučavanja dijalekta i standardnoga hrvatskog jezika. Uspostavila je veze sa svim važnijim institucijama Republike Hrvatske koja je tih 90-ih godina bila mlada država u formiranju. Povezala se sa znanstvenicima iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, iz HAZU-a, s Filozofskog fakulteta u Zagrebu te značajnim djelatnicima iz Hrvatske matice iseljenika. Osim nastavnim radom, bavila se i istraživanjima jezika, mjesnih govora, zanimala se za povijest i tradicijsku kulturu, a u isto vrijeme radila je na poboljšanju političkog statusa moliških Hrvata u Italiji. U Agostini Piccoli pojavila se osoba, obrazovana i stasala iz zajednice, koja je postala pokretač svih aktivnosti iznutra. Radeći na prikupljanju leksika Mundimitra, napisala je projekt *Živa riječ / Riča živa* radi dobivanja potpore Europske komisije za normiranje govora *na-našo*.²³ Bio je to jedan od europskih projekata s ciljem očuvanja manjinskih jezika i kultura iz kojeg se, osim rječnika, realiziralo još nekoliko značajnih aktivnosti. Nažalost, prometna nesreća i tragična pogibija Agostine Piccoli 1998. godine zaustavile su sve započete projekte na kojima je radila, a najznačajniji je bio izrada rječnika govora Mundimitra (Račić 2018b:95–97).

TREĆA FAZA U PROCESU REVITALIZACIJE ZAJEDNICE MOLIŠKIH HRVATA (od 1999. do danas)

Nakon godinu dana i potrebnog oporavka cijele zajednice, nastavljene su aktivnosti pod vodstvom Antonija Sammartina. Radi završetka rada na rječniku osnovao je 1999. godine Zakladu "Agostina Piccoli" u okviru koje je dovršena izrada *Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra*.²⁴ Iste godine u prosincu održan je i Međunarodni jezični skup o moliškohrvatskom govoru "Riča živa". Osnivanjem Zaklade otvorile su se mogućnosti za organiziranim djelovanjem i predstavljanjem moliškohrvatske kulturne baštine u javnosti. U osnovne aktivnosti Zaklade danas ulazi izdavačka djelatnost,

²³ Riječ je o projektu isključivo za govor Mundimitra i zbog toga se rabi izvorni lokalni naziv *na-našo*. Podaci o projektu i radu na prikupljanju leksika te kasnijem osnivanju i radu Zaklade dobiveni su kazivanjima Antonija Sammartina.

²⁴ Autori *Rječnika* jesu A. Piccoli i A. Sammartino, objavljen je 2000. u izdanju Zaklade "Agostina Piccoli" i Matice hrvatske iz Zagreba. U sastavljanju i priređivanju fonološkog i hrvatskog dijela rječnika sudjelovale su dijalektologinje iz Zagreba: danas pok. profesorica Snježana Marčec iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i profesorica Mira Menac-Mihalić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

literarna nagrada "Fondazione Piccoli", *Večera na-našo*, književne večeri, tribine i izložbe.²⁵ Nakon *Rječnika* objavljena je i *Gramatika moliškohrvatskoga jezika* (2004.) A. Sammartina za koju su recenzije napisali profesori Ivo Pranjković i Josip Silić (1934. – 2019.). Ova dva djela predstavljaju osnovni alat za korištenje govora *na-našo* kao pisma, a to je potaknulo brojne pojedince na pisanje poezije u dijalektu u kojem se i danas za riječ cigareta čuva starinski naziv *dimica*, ponedjeljak je *prvidân*, za glagol znojiti se u uporabi je se *pôtît*, tkalački stan jednostavno je *tkanje*, *marèla* je baka, a *tarèla* djed (Piccoli i Sammartino 2000).

Prema zabilježenim kazivanjima A. Sammartina, Zaklada je 2002. godine ustanovila godišnju nagradu "Fondazione Piccoli" za ostvarenja na području kulture i umjetnosti s temama vezanim uz jezik, tradiciju i povijest moliškohrvatske zajednice. Cilj otvaranja natječaja bila je popularizacija jezične, povijesne i kulturne baštine te promicanje interesa i posebnosti ove zajednice. Od tada do danas s najvećim zanimanjem unutar same zajednice praćena su literarna ostvarenja, pjesme pisane *na-našo*. O tome svjedoči pet zbirki poezije objavljenih svake tri godine uvijek pod jednakim nazivom *S našimi riči*, od 1 do 5.

Kako biše lipo

Kako biše lipo kada
marela biše mblada,
kako biše lipo kada
letahu renule zgora grada,
kako biše lipo kada
tarela sidaše zdola hlada,
kako biše lipo kada
dica molahu Boga,
kako biše lipo kada
žene gredahu na vodo di je funda
kako biše lipo kada
život ne biše jena šala,
kako biše lipo kada
još ne bihu dane do sada.

Gianluca Miletta (2010)²⁶

Iz zbirke pjesama *S našimi riči* 3

²⁵ O radu Zaklade i izdavačkoj djelatnosti dostupno na: https://www.mundimitar.it/fap/libri/knjige_fap.html

²⁶ Gianluca Miletta mladi je pjesnik iz Mundimitra, pjesme su mu objavljivane u zbirkama poezije

Poezija moliških Hrvata, uz već tradicionalnu završnu književnu večer proglašenja pobjednika pod nazivom *Večera na-našo*, prerasla je u prepoznatljivo kulturno obilježje zajednice. Osnivač i predsjednik Zaklade Antonio Sammartino iz Mundimitra postaje onaj ključni pojedinac, pokretač novih projekata. Od 2000. godine uslijedila su brojna izdanja knjiga, multimedijalne izložbe, posjete i skupovi, uvijek radi promicanja i populariziranja jezične, povijesne i kulturne baštine moliških Hrvata, kao i njezina daljnjeg istraživanja. Za doprinos u očuvanju manjinskih prava Antonio Sammartino bio je imenovan počasnim konzulom Republike Hrvatske u pokrajini Molise.

Istražujući ovu zajednicu kroz proces njezine revitalizacije uočava se da je uvijek bila važna uloga pojedinca kao nositelja aktivnosti. U prvoj fazi procesa bili su to osnivači društva i časopisa *Naš jezik / La nostra lingua*, svećenik Božidar Vidov, učitelj Angelo Genova i brojni drugi kao podupiratelji. Kasnije se afirmirala Agostina Piccoli, a usporedno s njom i Antonio Sammartino koji je kroz brojna usavršavanja u Hrvatskoj stekao znanje hrvatskog jezika, ali i poznavanje tradicijske kulture i povijesti. Stoga možemo reći da se u ovoj zajednici pojedinac kao nositelj aktivnosti formirao kroz: 1) proces obrazovanja i stjecanja znanja u zemlji podrijetla; 2) uspostavljanje mreže osoba i institucija od važnosti za manjinsku zajednicu; 3) uključivanje zajednice u europske programe zaštite regionalnih i manjinskih jezika i kultura (Račić 2018a:166).

DOBRE PRAKSE ODRŽIVOSTI JEZIČNOG I KULTURNOG IDENTITETA MANJINSKIH ZAJEDNICA

Proces revitalizacije kroz koji je prošla moliškohrvatska zajednica rezultirao je određenim postupcima koji su se pokazali uspješnima za cjelokupno oživljavanje njihova identiteta, zajednica se osuvremenila. Odvijalo se to kroz različite aktivnosti, a najznačajnija je svakako bila objavljivanje *Rječnika moliškohrvatskoga govora* Mundimitra jer je time govor Mundimitra normiran. Osim toga, rječnik je bio samo dio europskog projekta *Živa riječ / Riča živa* koji je bio početak promocije dijalekta, potom poezije, a zatim i glazbenog izričaja ove zajednice. Kasnije je osnovana "Zaklada Agostina Piccoli" te je pokrenuta bogata izdavačka djelatnost.

Promjene su krenule iz same zajednice i po njima su moliški Hrvati, iako već znatno asimilirani, postali prisutni i prepoznatljivi u javnosti. Bilo bi potrebno istražiti druge hrvatske manjinske zajednice koje prolaze kroz procese ubrzane asimilacije, uočiti probleme s kojima se susreću, kao i način na koji svoj jezik i kulturnu baštinu čuvaju, prenose, ali i predstavljaju.

S našimi riči, član je glazbene skupine "KroaTarantata" koja njeguje stare hrvatske napjeve na glazbu talijanskih folklornih oblika *tarantelle* i *pizziche*. Nedavno je završio studij turističkog menadžmenta u Milanu gdje trenutačno živi i radi.

Važno je također koliko koriste potpore europskih fondova za zaštitu manjinskih kultura i jezika, kako primjenjuju suvremene tehnologije u komunikaciji zajednice prema van i, možda najznačajnije, koliko su kreativne u korištenju svega navedenoga. Kreativnost kao važan potencijal moliški Hrvati koriste u mnogim aktivnostima od kojih je potrebno istaknuti specifičnost glazbene skupine "KroaTarantata" koja već cijelo desetljeće djeluje i nastupa kako u Italiji tako i mnogim europskim zemljama.²⁷

Cilj je utvrditi aktivnosti i postupke kao sadržaje dobrih praksi iz zajednice moliških Hrvata i pokušati ih definirati prema važnosti i primjenjivosti na druge, slične hrvatske dijasporske zajednice u Europi. Da je sličnih pokušaja bilo i ranije, pokazuje primjer iz 1988. godine kada je putopisac Stjepan Krpan (1922. – 1995.) nakon pohoda po hrvatskim dijasporskim zajednicama u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji (*Od Karaša do Biferne*) zabilježio sljedeće: "Četiri su činitelja koji osiguravaju postojanje našeg jezika, te temeljne komponente narodnog bića: obitelj, škola, crkva i kulturno-prosvjetno društvo s narodnosnim usmjerenjem" (Krpan 1988:7).

Drugi primjer dolazi iz zajednice Hrvata u Vojvodini gdje Katarina Čeliković, dugogodišnja kulturna djelatnica, također postavlja pitanje tko su nositelji očuvanja idioma u toj zajednici. Ona na osnovi iskustva u radu zajednice bilježi da je na prvom mjestu crkva kao tradicionalna čuvarica nacionalnog identiteta jer je jezik čuvala u liturgiji, knjigama, periodici i tradicionalnoj kulturi. Potom slijede udruge kulture koje djeluju kroz tradicionalne manifestacije, a nakon toga institucije hrvatskog naroda u Vojvodini, ali i one u Republici Srbiji. Čeliković navodi potrebu djelovanja kroz pisanu riječ, a to su knjige, udžbenici, časopisi, znanstvena periodika, kao i potrebu za skupovima, tribinama, književnim večerima kako u matici zemlji tako i u zemlji gdje živi manjinska zajednica. Istaknula je ulogu medija kroz radijske i televizijske emisije i novinska izdanja koja prate svakodnevni život zajednice (Čeliković 2018:12–15).

Navedeni primjeri upućuju na mogućnost uspostavljanja općih postavki prema kojima bi se zajednice u svom radu trebale usmjeravati, a koje bi pokrivale četiri osnovna područja: obrazovanje i znanstvenoistraživački rad, kulturne i društvene aktivnosti zajednice, crkveni pastoral i odnose s javnošću. Unutar svakoga od navedena četiri područja moguće je razvijati zasebne aktivnosti (Račić 2018a:171–174):

1. Obrazovanje i znanstvenoistraživački rad u okviru kojeg je potrebno:

- a) pratiti rad mladih u zajednici, uočavati pojedince koji su zainteresirani, otvoreni, nadareni i spremni učiti i školovati se za potrebe zajednice;

²⁷ Glazbena etno skupina "KroaTarantata" iz Mundimitra od 2010. godine djeluje tako da stare napjeve moliških Hrvata izvodi u glazbenim formama talijanskog juga, *pizziche* i *tarantelle*. Tako objedinjuju kulturnu baštinu svoje pradomovine Hrvatske u riječi, odnosno stihu, s glazbenim naslijeđem domovine Italije, posebice s folklorom njezina juga.

- b) ulagati u obrazovanje odabranih pojedinaca. Ova faza uključuje informiranje o dodjeli stipendija za potrebe studiranja odgovarajućih studija za rad u zajednici (studij jezika, povijesti, etnologije i kulturne antropologije, muzikologije ili neki drugi društveno-humanistički studij ovisno o potrebama);
 - c) uspostavljati i održavati kontakte s institucijama zemlje podrijetla. Posredstvom studenata tijekom njihova studiranja u matici zemlji moguće je provoditi i znanstvenoistraživački rad na jeziku, dijalektu manjine, istraživanja povijesti, tradicijske i suvremene kulture;
 - d) pokrenuti izdavačku djelatnost o svim temama vezanim uz rad manjine.
2. Kulturne i društvene aktivnosti
- a) osnivati kulturna, umjetnička, sportska i druga društva;
 - b) uspostaviti mrežu kontakata s ostalim hrvatskim manjinskim zajednicama u Europi i svijetu;
 - c) uključivati cijelu zajednicu u projekte koje nudi mreža europskih programa;
 - d) djelovati i istupati radi promicanja boljega političkog statusa manjine i zaštite njezinih interesa. Uključivati pojedince u rad tijela i institucija koja mogu utjecati na promidžbu i unapređenje rada zajednice.
3. Crkveni pastoral
- a) sve aktivnosti obuhvaćene radom crkvene zajednice kroz pastoralni program.
4. Odnosi s javnošću
- a) ustrajno kroz dostupne medije javnosti predstavljati manjinsku zajednicu i sve njezine aktivnosti;
 - b) uspostaviti otvorenu komunikaciju s ustanovama i institucijama zemlje u kojoj manjina živi.

ZAKLJUČAK

Primjer revitalizacije moliškohrvatske manjine i način na koji se zajednica revitalizirala iznutra upućuje na potencijale koji se aktiviraju ako unutar zajednice postoje obrazovani te etnički i kulturno osviješteni pojedinci.

Ovakve prakse koje smo prepoznali kod moliških Hrvata, od objavljivanja časopisa, rječnika, gramatike, organiziranja izložbi, pisanja poezije, pa sve do stvaranja specifičnih glazbenih oblika, zasigurno ne mogu i ne trebaju biti predložak svakoj hrvatskoj manjinskoj zajednici. Međutim, s obzirom na to da su se ove prakse pokazale učinkovite na primjeru

jedne hrvatske manjine i da su njihovom primjenom zaustavljeni procesi asimilacije te je oživljen jezični, kulturni i etnički identitet, zasigurno ih treba dodatno razmotriti.

Različite aktivnosti i nastojanja da se očuva hrvatski identitet, ali i specifičnost hrvatske dijasporske zajednice, nalazimo i kod vojvođanskih Hrvata djelovanjem kroz obitelj, crkvu, školu, kulturno-umjetnička, sportska i druga društva. Ova iskustva promoviraju obrazovanog pojedinca i ustrajnost u održavanju pokrenutih događanja čime se ističe značenje prenošenja, *tradiranja*.

Međutim, s obzirom na suvremene komunikacijske tehnologije i njihovu uporabu, koja u ovom radu nije do sada posebno istaknuta, potrebno je naglasiti da društvo više ne može funkcionirati bez njihove primjene. Upravo je računalna (internetska) povezanost manjinskih skupina područje koje se aktualizira korištenjem određenih digitalnih platformi za stvaranje virtualnih arhiva i predstavljanje lokalne povijesti. Postoje mogućnosti kreiranja zajedničkih priča te lokalnih fotoalbuma.²⁸ Osim na ovoj razini, *online* povezanost primjenjuje se već dulje vrijeme za učenje hrvatskog jezika kao važne odrednice očuvanja nacionalnog identiteta. Od 2011. godine postoji *online* tečaj hrvatskog jezika, tzv. *HiT*, koji provodi Hrvatska matica iseljenika i putem kojeg je do 2020. godine održano 20 semestara hrvatskog jezika, a nastavu je pohađalo 210 polaznika iz 48 zemalja s različitih kontinenata (Bošnjak i Kanajet Šimić 2020:59).

Rad manjinskih zajednica, na način kako je predložen u ovom radu, uključivao bi praćenje i primjenu novih tehnoloških mogućnosti, a polučio bi mnogim pogodnostima za svaku zajednicu: otvaranje radnih mjesta za mlade i obrazovane pripadnike manjine, osnivanje istraživačkih centara, instituta ili zaklada te uspostavljanje suradnje sa sveučilištima u zemlji useljenja kao i zemlji podrijetla. Tako bi se otvorio put znanstvenom i istraživačkom radu. Mogućnosti za financiranje ovakvih centara treba tražiti u projektima Europske unije ili kroz razvojne projekte lokalne zajednice. Riječ je o aktivnom pristupu u traženju zakonskih mogućnosti za financiranje rada manjinskih zajednica, za što je osnovni uvjet osviješten, obrazovan i angažiran pojedinac u zajednici. Rezultat bi zasigurno predstavljalo veće zanimanje za manjinu, njezin jezik i kulturi u okruženju zemlje doseljenja, a to znači i jačanje ugleda manjinske zajednice prema van te njezino osnaživanje iznutra.

Moliški Hrvati predstavljaju inspirativan primjer za širu dijasporu vezano uz očuvanje i prenošenje jezika na nove generacije. Njihova dosljednost i ustrajnost osigurala je opstanak jezika kroz 500 godina, ali i opstanak zajednice sa svojom bogatom tradicijom i kulturom.²⁹ Za svaku aktivnost koja je navedena kao primjer dobre prakse (uporaba jezika, pisanje i objavljivanje poezije na dijalektu, održavanje vjerskih svetkovina, izdavačka djelatnost,

²⁸ Primjer digitalne platforme topoteka, dostupno na: ICARUS Hrvatska, Topoteka, <https://www.icarushrvatska.hr/projekti/topoteka> (pristup 27. 1. 2020.).

²⁹ Opširnije o načinu na koji su moliški Hrvati kroz povijest očuvali svoj jezik i postali uzor hrvatskim dijasporskim zajednicama u svijetu vidi: Granic 2020.

književne večeri i susreti), najvažnija je bila dosljednost i ustrajnost u pristupu. Isključivo zbog kontinuiteta u izvođenju svake aktivnosti, kao i inzistiranja na uporabi dijalekta koji nije imao ni svoju pisanu formu, ovako se mala zajednica uz predane pojedince uspjela održati te postati vidljiva i prepoznatljiva.

LITERATURA

- BOŠNJAK, Marija i Lada KANAJET ŠIMIĆ. 2020. "Dvadeset semestara hrvatskoga internetskog tečaja HiT-1". *Hrvatski iseljenički zbornik*, 2020:59–68.
- CAVALLI-SFORZA, Luigi Luca. 1996. *Geni, popoli e lingue*. Milano: Adelphi.
(Preveo s engleskoga Miloš Judaš, 2008. *Geni, narodi, jezici*. Zagreb: Algoritam.)
- ČELIKOVIĆ, Katarina. 2018. "Jezična baština Hrvata u Vojvodini / Republici Srbiji i modeli njezine održivosti danas". U *24. forum hrvatskih manjina: "Jezična baština hrvatskih autohtonih zajednica srednje i jugoistočne Europe", izlaganja sa skupa održanog 23. studenog 2018*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 12–15.
URL: <https://matis.hr/wp-content/uploads/2018/12/Forum2018I.pdf>
(pristup 1. 10. 2019.)
- GRANIC [GRANIĆ], Stan. 2009. "From the Other Side of the Ocean: Canada's Božidar Vidov and the Molise Croats of Italy". *Migracijske i etničke teme*, vol. 25/3:263–287. <https://hrcak.srce.hr/44071>
- GRANIC, Stan. 2020. "Moliški Hrvati kao inspiracija za očuvanje materinskog jezika u dijaspori". *Hrvatski iseljenički zbornik*, 2020:180–195.
- GRBIĆ, Jadranka. 2014. *Multiplificiranje zavičaja i domovine. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.
- HERŠAK, Emil. 1982. "Hrvati u talijanskoj pokrajini Molise. Croats in the Italian region Molise. Croati del Molise". U *Teme o iseljeništvu*, sv. 11. Zagreb: Centar za istraživanje migracija, 6–49.
- HERŠAK, Emil. 1987. "Sociohistorijski uvod u problematiku etničkih manjina na talijanskom jugu". *Migracijske teme*, vol. 3/2:193–220. <https://hrcak.srce.hr/128500>
- KRPAN, Stjepan. 1988. *Od Karaša do Biferna. Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- MILETTI, Gianluca. 2010. "Kako biše lipo". U *S našimi riči* 3, ur. Antonio Sammartino. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli", 28.
- MULJAČIĆ, Žarko. 2007. *Problemi manjinskih jezika u romanskim državama u Europi*. Rijeka: Maveda.
- PICCOLI, Agostina. 1993. "20000 Molisini di origine slava. Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata". U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*, ur. Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore, 52–60.

- PICCOLI, Agostina. 1996. "Izlaganje o stanju hrvatske manjina u Italiji". U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*, ur. Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore, 100–105.
- PICCOLI, Agostina. 1997. "Izvešće o stanju hrvatskih manjina u Italiji". U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*, ur. Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore, 116–120.
- PICCOLI, Agostina i Antonio SAMMARTINO. 2000. *Dizionario dell' idioma croato-molisano di Montemitro – Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli" – Zagreb: Matica hrvatska.
- POTKONJAK, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hed biblioteka, FF press.
- RAČIĆ, Marta. 2018a. *Revitalizacija moliškohrvatskoga identiteta*. Doktorska disertacija obranjena 12. ožujka 2018., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, mentorica dr. sc. Jadranka Grbić. Dostupno na: <http://darhiv.fzgz.unizg.hr/id/eprint/9985/1/Racic%2C%20Marta.pdf>
- RAČIĆ, Marta. 2018b. "Mundimitar – tradicionalno, ugroženo i kreativno moliško-hrvatsko selo na jugu Italije". U *Etnologija i selo 21. stoljeća: tradicionalno, ugroženo, kreativno. 14. hrvatsko-slovenske etnološke paralele / Etnologija in vas v 21. stoletju: tradicionalno, ogroženo, ustvarjalno. 14. slovensko-hrvaške etnološke vzporednice*, ur. Klementina Batina, Jasna Fakin Bajec, Tihana Petrović Leš i Saša Poljak Istenič. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo – Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 93–105.
- REŠETAR, Milan. 1907. "Slavenske kolonije u Italiji". *Srđ*, vol. VI/24:1105–1127.
- REŠETAR, Milan. 1911. *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*. Wien. (Traduzione italiana, prefazione, note, bibliografia a cura di: Walter Breu i Monica Gardenghi, 1997. *Le colonie sebrocroate nel sud Italia*. Campobasso).
- SCOTTI, Giacomo. 1966. "Hrvatske oaze u južnoj Italiji". *Matičin iseljenički kalendar*, 1966:103–112.
- SCOTTI, Giacomo. 1980. *Z one bane mora: tragom hrvatskih naselja u srednjojuznoj Italiji*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- SMODLAKA, Josip. 1906. "Posjet apeninskim Hrvatima. Putne uspomene i bilješke". *Svačić: hrvatski ilustrovani koledar*, vol. 3:37–58.
- SUJOLDŽIĆ, Anita, Božidar FINKA, Petar ŠIMUNOVIĆ i Pavao RUDAN. 1987. "Jezik i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija". *Rasprave Zavoda za jezik*, vol. 13:117–145. <https://hrcak.srce.hr/69727>
- ŠČUKANEC, Aleksandra. 2012. *Njemačko-hrvatski jezični dodiri u Gradišću*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika – Trajštov: Znanstveni institut Gradišćanskih Hrvatov.
- TELIŠMAN, Tihomir. 1994. "Etnički identitet i pravni položaj moliških Hrvata u Italiji". U *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran: zbornik referatov, Bled, 21. - 22. 10. 1993.*, ur. Petar Vencelj, Vladimir Klemenčič i Sonja Novak Lukanović. Ljubljana: Delovna skupnost Alpe-Adria, Vlada Republike Slovenije, 150–156.
- VULIĆ, Sanja. 2018. "Hrvatski idiomi u autohtonim zajednicama u kontekstu očuvanja nacionalnoga identiteta manjine". U *24. forum hrvatskih manjina: "Jezična baština*

Best practices in the sustainable identity of minority communities – the case of the Molise Croats

Marta Račić

This paper examines the issue of the survival of the indigenous Molise Croatian community in the south of Italy. Since the 1960s, inhabitants have been emigrating from South Italy due to rapid industrialisation. The big emigration wave to Australia as well as North and South America began in the 1950s and continued in the 1960s and 1970s both to different European countries as well as migrating within Italy itself.

Youth relocate to larger cities to pursue an education, while the working population relocates to pursue employment; both lead to the abandonment of the traditional lifestyle in rural areas. These processes have heavily endangered the dialect of Molise Croats, which was the core of the cultural and traditional values within the community. Today, under the conditions of the modern lifestyle, minority cultures and languages are regaining their special role and significance within European integration processes, and a universal model of protecting minority communities and their culture and languages is being examined.

This paper aims to represent a language, culture and tradition sustainability best practices of an emigrant community, by using the example of Molise Croats. The proposal, with some adjustments, can be applied to other Croatian communities in Europe with the aim of preserving their national identity.

Keywords: *Molise Croats, best practices of sustainability language, culture and tradition, minority community, identity*

Buone pratiche di sostenibilità (dell'identità) di comunità minoritarie – l'esempio dei croati molisani

Marta Račić

Il lavoro problematizza la questione della sopravvivenza della comunità croato-molisana nel Sud Italia. Dagli anni Sessanta del ventesimo secolo la popolazione è emigrata dai piccoli centri a causa dell'accelerato processo di industrializzazione. La grande emigrazione è iniziata negli anni Cinquanta in Australia, nel Nord e nel Sud America. Durante gli anni Sessanta e Settanta è continuata l'emigrazione interna come quella verso i Paesi europei.

I giovani si sono spostati per l'istruzione e gli adulti in cerca di lavoro, mentre nelle zone rurali lo stile di vita tradizionale veniva abbandonato. Nei processi di spostamento e depopolazione è stato minacciato il dialetto che, come tratto distintivo elementare, nella comunità era portatore dei valori culturali e tradizionali.

Oggi, nelle condizioni di vita attuali, quando culture e lingue minoritarie assumono un ruolo significativo nei processi di integrazione europei, si impone la questione dello sviluppo di un modello universale per la salvaguardia delle stesse culture e lingue.

Sull'esempio dei croati molisani nel lavoro vengono presentate delle buone pratiche di sostenibilità di lingua, cultura e tradizione in una comunità di espatriati. Si tratta di una proposta adattabile anche ad altre comunità con lo scopo di preservarne l'identità.

Parole chiave: *croati molisani, buone pratiche di sostenibilità di lingua, cultura e tradizione, comunità minoritaria, identità*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)